

KİTAB TİCARƏTİ ÇEŞİDİNİN TİPOLOJİ MODELİ

Kitab ticarəti çeşidi «Kitab işi», «Kitab sistemi» kimi anlayışların mühüm tərkib hissəsidir. Bu baxımdan, kitab ticarəti çeşidi anlayışının kitab və kitab işi haqqında müasir təsəvvürlər baxımından nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğundur. Həmin təsəvvürlərə əsasən kitab ticarəti çeşidi kitabların ticarət şəbəkəsi daxilində mövcudluğunun, dövriyyəsinin üsuludur. Belə anlayış kitab ticarəti çeşidini təcrid olunmuş vəziyyətdə deyil, ümumi şəkildə, kitab işinin digər sahələrində mövcud olan analoji üsullarla vəhdət halında öyrənməyə imkan verir.

Göstərilən sistem daxilində kitab ticarəti çeşidi nəşriyyat repertuarı (nəşriyyat-redaksiya işində kitabların mövcudluğu, hərəkəti), kitabxana fondları (kitabxana işində kitabların mövcudluğu, hərəkəti) və ümumiyyətlə, kitabların mövcudluğu və dövriyyəsinə nəzərdə tutan kitab repertuarı kimi təzahürlərlə sıx əlaqədədir. Kitab ticarəti çeşidinin xarici əlaqələrinin əsas cəhəti ondan ibarətdir ki, o, cəmiyyətin kitaba olan tələbatı sistemə bilavasitə daxil olur, oxucu tələbatları sistemində reallaşır, kitab ticarətində alıcı tələbi şəklində çıxış edir.

Kitab işində kitab ticarəti çeşidinin yeri və rolu onunla müəyyənləşir ki, məhz çeşid sayəsində ədəbi əsərlərin potensial ictimai dəyəri realizə olunur, nəşrlərin ictimai dəyəri ortaya çıxır, oxucu və alıcı maraqlarını daha yüksək səviyyədə təmin etmək mümkün olur.

Kitab işinin digər hər hansı bir təzahürü kimi kitab ticarəti çeşidinin də daxili strukturu, əsas atributları vardır.

Bunlar: kitab ticarəti çeşidinin predmeti, məqsədi və ünvanıdır.

Kitab ticarəti çeşidinin predmeti nəşriyyat repertuarıdır. Burada həm cari, həm də keçmiş (retrospektiv) və gələcək (perspektiv) nəşriyyat repertuarı nəzərdə tutulur. Kitab ticarəti çeşidinin predmetinin bu cür müəyyən olunması bir qədər məhdud görünə bilər, çünki kitab ticarəti çeşidi təkcə nəşri məhsullar hesabına deyil, habelə istehlak sferasının hesabına, məsələn kitabların təkrar dövriyyəsinə təşkil edən bukinist ticarətinin sayəsində formalaşır. Lakin burada söhbət konkret kitab ticarəti çeşidindən deyil, ümumiyyətlə, nəzəri çeşid problemindən gedir. Nəzəri səviyyədə təhlil zamanı kitabların ticarət çeşidinə hansı sferadan: istehsalçıdan və ya istehlakçıdan daxil olmasının əhəmiyyəti yoxdur. Əsas odur ki, konkret nüsxə nə vaxtsa dərc olunmuşdur, işıq üzü görmüşdür və deməli, nəşriyyat repertuarının (bu halda retrospektiv repertuarın) bir ünsürü kimi baxıla bilər.

Bununla belə, kitab ticarəti çeşidinin predmetini ümumi kitab repertuarı, cəmiyyətin «kitab sərəvəti» həddinədək genişləndirmək düzgün deyildir. Çünki kitab ticarəti çeşidi özü də bir sıra digər ünsürlər kimi kitab repertuarının tərkib hissəsidir.

Kitab ticarəti çeşidinin məqsədi kitabşünaslıq vasitələrindən istifadə etməklə nəşriyyat repertuarının diferensial bölgüsünə və yayımına, təkrar yayımına nail olmaqdır.

Kitab ticarəti çeşidinin ünvanı cəmiyyətin kitabla olan tələbatının ödənilməsi, kitabxana fondlarının yaradılması, cəmiyyətdə oxucu marağının oyadılması və təmin olunması kimi son nəticələrlə müəyyən olunur.

Kitab ticarəti çeşidinin ardıcıl modelləşdirilməsi (konkret kitab ticarəti müəssisəsinin çeşidindən tutmuş bütövlükdə respublika kitab ticarəti çeşidində) zərurəti bu gün həm kitab yazarları və nəşirlərini, həm də kitab ticarəti ilə məşğul olan dövlət və özəl qurumları narahat edən problemdir.

Hazırda əsas vəzifələrdən biri nəşr olunacaq kitabların sayını oxucuların real tələbinə və alıcılıq qabiliyyətinə uyğun olaraq dürüst müəyyən etməkdir. Bir tərəfdən, tirajın sayının yüksək olması nüsxənin maya dəyərinin aşağı düşməsinə səbəb olursa, digər tərəfdən, istehsal olunmuş kitabların satılmadan qalması nəşirin və ya sifarişçinin zərərinə düşməsinə səbəb olur. Buna görə də, kitab nəşirləri qarşısında istehsal olunan kitabların optimal sayını müəyyənləşdirmək vəzifəsi dayanır.

Digər hər hansı əmtəə kimi kitabların da satışı təkcə onların oxucu tələbatına uyğunluğundan deyil, habelə və demək olar ki, ilk növbədə satış qiymətindən asılıdır. Məlum olduğu kimi, sovet dövründə inzibati-amirlik iqtisadiyyatı mövcud idi, burada kitablar digər məhsullar kimi dövlət sifarişi əsasında istehsal olunur və dövlətin müəyyən etdiyi qiymətlərlə satılır, fondlara pulsuz verilir. Hazırda respublikamız bazar iqtisadiyyatının formalaşmasının başa çatdığı bir mərhələdədir. Bazar bütün əmtəələrin sərbəst dövriyyəsinə, tələb və təklifin azad münasibətinə əsaslanır. İqtisadiyyatın bazar modeli üçün tələb və təklifi, o cümlədən kitablara olan tələb və təklifin tarazlığını yaradan əsas amil qiymətdir. Qiymət nə qədər yüksəkdirsə, deməli, alıcılıq qabiliyyəti bir o qədər aşağı düşür və son nəticədə kitabların satış həcmi azalır.

Göstərilən faktorları nəzərə alaraq dövlətimiz kitab və digər mətbu nəşrlərin istehsalı və yayımını stimullaşdırmaq üçün bir sıra tədbirlər görmüşdür. Məsələn, KİV-ə dövlət yardımının artırılmasına dair Prezidentin 20 iyul 2001-ci il tarixli fərmanı ilə qəzet kağızına tətbiq edilən idxal rüsumu 5 faizdən 0,5 faizə endirilmiş, habelə KİV məhsullarının satışından əldə edilən mənfəətdən tutulmalı vergilərin 3 il ərzində dövlət büdcəsindən ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdu. KİV-ə dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında 27 dekabr 2001-ci il tarixli sərəncamla isə qəzet kağızına tətbiq edilən əlavə dəyər vergisi (ƏDV) ləğv olun-

muş, KİV-ə uzun müddətli və qısa müddətli kreditlərin verilməsi, mətbuat vasitələrinin çapı və yayımı işinin yaxşılaşdırılması, borcların müddətinin uzadılması və s. tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Bununla belə, hazırda respublikada kitab ticarəti çeşidinin zəif templərlə inkişaf etməsi bildirilir. Kitab ticarətinin vəziyyətini tədqiq edən ictimai təşkilatların məlumatlarına əsasən, hazırda Bakı və digər şəhər və rayon mərkəzlərində kitab satışı məntəqələri vasitəsilə realizə olunan kitabların yarısından çox hissəsi dini və tərifnamə xarakterli kitablardır. Digər yarının əsas hissəsini orta məktəb dərslikləri, ali məktəbə qəbul üçün test nümunələri, bu cür vəsaitlər təşkil edir. Satılan kitabların təqribən 10 faizini rəsmi hüquqi sənədlərin dərc olunduğu kitablar və broşuralar təşkil edir. Elmi və ədəbi nümunələrin həm çeşid sayı, həm də satış səviyyəsi olduqca aşağıdır. Vətəndaşlar elmi, ədəbi kitabları əsasən müstəqil kitab satışı ilə məşğul olan bukinistlərdən əldə edirlər.

Ümumiyyətlə, müstəqil tədqiqat nəticələrinə əsasən, hazırda kitab satışının zəifliyi kitabların satışa yüksək qiymətlə çıxarılmasının nəticəsi deyildir. Biz kitab satışının azalması dedikdə, onun sovet dövrü ilə müqayisədə azalmasını nəzərdə tuturuq. Sovet dövründə həm kitaba böyük ictimai tələbat olmuşdur, həm də kitablar hamı üçün sərfəli qiymətlərlə satılırdı. Hazırda bu şərtlərin heç biri lazımi formada deyildir.

Müasir inkişaf etmiş dövlətlərin praktikasında kitab çeşidi və kitab ticarəti problemləri dövlətin xüsusi qayğısında olan məsələdir, digər tərəfdən, bununla məşğul olan güclü marketinq firmaları fəaliyyət göstərir. Bu ölkələrdə nəşriyyat müəssisələri nəinki sifarişçinin tələbinə uyğun keyfiyyətdə və sayda kitab istehsal etməklə məşğuldur, habelə onun reklamını, satışını təşkil edir. ABŞ, İngiltərə Fransa və s. bu kimi dövlətlərdə hər il ən çox satılan kitabların («best-

seller») statistikasına dərc olunur. Qeyd edək ki, bu kitabların böyük əksəriyyəti detektiv romanlardır.

Daha bir cəhətə diqqət yetirmək lazımdır. Bu, müəlliflik hüquqlarının qorunması vəziyyəti ilə bağlıdır. Respublika praktikasında dəfələrlə belə hallara rast gəlinmişdir ki, yaxşı satılan kitablar hansısa naməlum nəşriyyatlar tərəfindən qanunsuz təkrar nəşr olunmuş və nisbətən ucuz qiymətlərlə gizli satışa çıxarılmışdır, halbuki müəllifin özünün satışa çıxardığı kitablar bu zaman satılmadan yığılıb qalmışdır. Bu cür faktlar müəlliflik stimuluunu öldürür, son nəticədə kitab nəşrinin və çeşidinin daralmasına gətirib çıxarır. Baxmayaraq ki, Cinayət Məcəlləsi müəlliflik hüququnun pozulmasına görə cinayət məsuliyyəti müəyyən edir, bununla belə son illərdə müəlliflik hüququnun pozulmasına dair bir dənə də olsun cinayət işinin qaldırılması barədə rəsmi statistik məlumatlar yoxdur. Sivil dövlətlərdə isə müəlliflik hüququ vətəndaşların həyat və sağlamlığı, əmlakı ilə bir səviyyədə ciddi mühafizə edilir.

Digər amil – rəqabət faktorudur. Azərbaycan kitab ticarəti bazarı Rusiyadan kitab axınının güclü təsiri altındadır. Birincisi, Azərbaycan ziyalılarının xeyli bir qismi rusca təhsil almış olduğu üçün məhz rusdilli kitablara üstünlük verir. İkincisi, azərbaycanlı müəlliflər öz rusiyalı həmkarları ilə müqayisədə aşkar zəiflik nümayiş etdirir, rusdilli kitablara rəqabət aparmağa səy etmirlər.

Görünlüyü kimi, kitab ticarəti çeşidinin vəziyyəti çoxsaylı faktorların təsiri altındadır. Onları nəzəri olaraq kitab ticarətinin tipoloji modelinin aşağıdakı tərkib hissələri kimi ayırd etmək mümkündür: 1) predmet-sahə tipologiyası, 2) nəşriyyat tipologiyası, 3) xronoloji tipologiya.

Predmet-sahə ünsürü kitabın məzmunu ilə bağlıdır. Bu ünsürə əsasən elm, təhsil, tibb, biznes, istehsal və s. fəaliyyət sahələrində hansı kitablara tələbatların mövcud olması proqnozlaşdırılır, bunun əsasında respublikaya kitab idxalı və daxildə kitab istehsalının çeşidi müəyyən edilir. Burada

qısamüddətli və uzunmüddətli marketing strategiyalarının işlənməsi mümkündür. Qısamüddətli strategiyalar konkret dövr (aylar, il və ya bir neçə il) üçün kitab ticarəti bazarının öyrənilməsi, tələbatların, daha çox satılan kitabların müəyyən olunması və bunlar əsasında cari dövr üçün kitab biznesi planlarının tərtibini nəzərdə tutur. Uzunmüddətli strategiyalar əsasən dövlət tənzimi qurumlarının öhdəsinə düşür. Bunlar əhalinin maarifləndirilməsi ümumdövlət proqramının tərkib hissəsidir və bir neçə onillik dövrü əhatə edə bilər. İnkişaf etmiş dövlətlərin uzunmüddətli kitab işi strategiyalarının öyrənilməsi göstərir ki, hazırda bu ölkələrdə elektron kitab ticarətinə keçid yüksək sürətlə inkişaf edir. Dövlət və özəl kitabxana fondlarında olan nüsxələrin elektron nüsxələri hazırlanır və oxucular kitabxanalara getmədən internet vasitəsilə kitabxana fondlarında olan elektron nüsxələrindən ödənişli istifadə etmək imkanı əldə edirlər.

Qeyd edək ki, hazırda bu prosesin ilk əlamətləri respublikamızda da baş qaldırmaqdadır. Bu gün oxucular internet vasitəsilə Azərbaycan Respublikası qanunvericilik sistemi aktlarının elektron variantlarını əldə etmək imkanına malikdir. Elektron sənəd ticarətinin inkişaf etdirilməsi üçün hüquq sferasında müəyyən addımlar atılmış, xüsusən Elektron imza və elektron sənəd haqqında, Elektron ticarət haqqında qanunlar qəbul edilmişdir. Hesab olunur ki, bu proses kitab işi sferasına da aid edilməli, hazırda dövlət kitabxana fondlarında olan kitabların elektron versiyalarının hazırlanması üçün dövlət səviyyəsində tədbirlər görülməlidir. Bu proses dünya elmi əlaqələr sisteminə inteqrasiyanın vacib mərhələlərindən biridir. Futuroloqların proqnozlarına görə 2020-ci ilədək dünyanın əsas kitabxanaları internet şəbəkəsi vasitəsilə birləşdiriləcək, müxtəlif dillərdə olan kitabların digər dillərə keyfiyyətli tərcüməsi üçün kompüter proqramları inkişaf etdiriləcək, bununla oxucular dünyanın istənilən ölkəsində olan kitabxana fondlarının məhsullarını öz dilində istifadə etmək imkanı əldə edəcəkdir.

Nəşriyyat-tipoloji ünsür nəşriyyat repertuarının bütün növ müxtəlifliyini əks etdirir. Buraya həm məzmun, həm çap keyfiyyət baxımından çeşidləmə daxildir. Məsələn, məzmununa görə bütün kitablar: elmi, elmi-kütləvi, sorğu, kütləvi-siyasi, tədris, rəsmi və s. çeşidlərə bölünür. Çap keyfiyyətinə və üsuluna görə kitablar: üz qabığının keyfiyyəti, kağızın növü, kitabın formatı, səhifələrin birləşdirilmə üsulu və s. göstəricilərə görə fərqlənirlər.

Xronoloji ünsür keçmiş və müasir dövrün əlaqələndirilməsinə xidmət edir. Kitab istehsalı bir çox digər əmtələrdən, məsələn, ərzaq və geyim məhsullarından o cəhətilə fərqlənir ki, ərzaq məhsulu birdəfəlik istifadə üçündür, onun gündəlik tələbat həcmi təkrar istehsal olunmalıdır. Kitab istehsalında isə vəziyyət başqa cürdür. Müəyyən kitablar istehsal olunur, satılır, oxunur və bundan sonra ya şəxsi kitabxana fondlarında tərpənməz mülkiyyət kimi qalır, ya da müxtəlif üsullarla dövriyyəyə qaydaraq, məsələn, bukinistlər vasitəsilə, oxucu tələbatlarını ödəməkdə davam edir. Bu mənada, kitab çeşidi işinin retrospektiv cəhətinə xüsusi diqqət yetirilməli, ötən illərdə satılmış kitablar illər və aylar üzrə ardıcılıqla siyahıya alınmalı, onların buraxılış və satış həcmələri təhlil olunmalıdır.

ƏDƏDBİYYAT

1. *Кожневников Г.В. Теория и методика ассортиментной работы: Учебное пособие. М.: Изд. «Мир книги», 1993. - 52 с.*
2. *Сазина И.А. Ассортиментная деятельность в книжной торговле // Кн. Торговля. Обзор. Информ. М.: 1987. Вып.3. - С. 48.*
3. *Соломенко В.К. Формирование книготоргового ассортимента: Обзор. М.: Книга, 1987. стр. 57.*
4. *Мəтнəдov M.Ə. Kitab çeşidi işinin nəzəriyyəsi və metodikası (Tədris-metodiki vəsait). B.: Mütərcim, 2005. - 112 s.*

Шахла Тахир кызы

ТИПОЛОГИЧЕСКИЙ МОДЕЛЬ КЛАССИФИКАЦИИ КНИЖНОЙ ТОРГОВЛИ

РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается понятии классификация книжной торговли и современном подходе к нему.

Автор обстоятельно излагает классификацию книг, ее аналогические соотношения с другими областями книжной работы.